

Розділ V. ПЕРСОНАЛІЇ ТА РЕЦЕНЗІЇ, ХРОНІКА

УДК 908(477.53-22 Вергуни) (рецензія)
DOI 10.18524/2312-6825.2021.32.250087

Олег Дьомін
ORCID.ORG/0000-0001-5842-6926
доктор історичних наук, професор
професор кафедри всесвітньої історії
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(Україна, Одеса,)
095-735-11-20
olegborisovich.domin@gmail.com

Oleg Dyomin
Doctor of Historical Sciences (Ph.D.), Professor,
Professor of the Department of World History,
Odessa I. I. Mechnikov National University.
Ukraine, Odessa
095-735-11-20
olegborisovich.domin@gmail.com

ПОВЕРНЕННЯ ДО ІСТОРІЇ: ЗА ПОКЛИКОМ ДУШІ

Рецензія:

Зайченко О. Базилевські та «Турбаївська республіка».
Київ, 2021. 119 с.

Однією із давніх і стабільних традицій є спілкування випускників та альма матер. Воно протікає в різних формах і впродовж різного часу. Однозначно можна сказати, що подібні контакти відбуваються незалежно від років навчання, від подальшої професії, місця проживання, від рівня спілкування в студентські роки тощо. Пам'ять примхлива річ і зберігаються іноді такі речі, які у свій час мали зовсім інше, іноді негативне забарвлення. Але позитив студентських років переважає все інше і виникає бажання зустрітись зі своїм минулим. Нерідко виникає необхідність професійних та особистих зв'язків, консультацій або допомоги. Разом із тим, дуже рідко надходять пропозиції співпраці від колишніх студентів історичного факультету.

Все ж інколи лунає телефонний дзвоник і спочатку незнайомий

голос нагадує про давні або ж не зовсім давні роки навчання на історичному факультеті Одеського державного чи вже національного університету. Саме так після довгих років контактів відновилося спілкування з Олексієм Зайченком. Виявилось, що він живе у Києві, але змінив професію. Зате з'ясувалось, що, незважаючи на нові виклики, частково порівняно нещодавно повернувся в творчому плані до своєї першої спеціалізації, не полишив історичні розшуки, розпочавши їх вже з новим життєвим досвідом і розширеним професійним баченням. Зустрівшись із ним у Києві, я побачив зовнішньо все того ж Олексія, але збагаченого життям, накопиченнями кар'єрного і творчого зростання та збільшеним політичним і літературним світоглядом. Але, що я зрозумів після розмов, у головному залишився в душі істориком. І тоді в мене з'явилась ідея нагадати професійним історикам Одеси, в першу чергу, викладачам і студентам Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, чисельним колишнім студентам історичного факультету про професійні здобутки істориків, які за різних обставин змінили професію, але не забули свій перший поклик, свою першу професію і змогли тим чи іншим чином повернутись до історичних студій.

Зважаючи на те, що ця ідея виникла під час спілкування з Олексієм Зайченком та знайомства з його виданнями, першою рецензованою роботою стала його публікація про родину Базилевських та відоме практично усім, хто пройшов школу, Турбаївське повстання. Але спочатку короткий нарис про життєвий шлях автора і нашого випускника.

Зайченко Олексій Григорович народився 5 вересня 1959 р. в м. Білгород-Дністровському Одеської області. Там же закінчив середню школу № 2 в 1976 р. та розпочав трудову діяльність робітником Білгород-Дністровського філіалу «Одесского завода сопротивления». В 1978 р. поступив на історичний факультет Одеського державного університету імені І. І. Мечникова, який закінчив в 1983 р. Спеціалізувався по кафедрі історії Росії та СРСР у доцента Ф. О. Самойлова.

Отримав призначення в систему освіти Полтавської області. З

липня 1983 р. працював вчителем історії та суспільствознавства Хорольського сільськогосподарського професійно-технічного училища № 45 м. Хорол Полтавської області. Пізніше – звільненим секретарем комітету комсомолу цього ж училища, звільненим секретарем парткому радгоспу «Перемога» (с. Клепачі Хорольського району Полтавської області), директором Вергунівської середньої загальноосвітньої школи Хорольського району, помічником-консультантом народного депутата України, начальником управління з питань внутрішньої політики та зв'язків з громадськістю Полтавської обласної державної адміністрації, на різних посадах в секретаріаті президента України та кабінету міністрів України. Останнім часом займає посаду начальника відділу Деснянської районної державної адміністрації м. Києва. Займаючись адміністративною роботою, усвідомив необхідність отримання спеціальних знань. Тому закінчив Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при президентові України (навчався в 2007 – 2009 рр.) за спеціальністю державне управління та отримав диплом магістра державного управління.

Усі ці роки, починаючи із студентських часів, поруч із О. Зайченком йшла його дружина Лілія Олексіївна Зайченко, у дівочтві Клименко, яка закінчила також історичний факультет у 1982 р. Але на відміну від чоловіка, вона все своє трудове життя пов'язала із системою шкільної освіти, починаючи від сільської школи і закінчуючи столичним управлінням освіти, гідно зберігаючи відчуття випускниці одеського істфаку. В родині виросло двоє дітей, ростуть онуки, яким хочеться побажати не забувати історію. І запорукою цьому виступають книжки, автором яких є їх дідусь – саме вони залишаться назавжди з країною, і залишаться для них.

Полтавщина стала початком нового етапу у житті О. Зайченка. Там з'єднались історична освіта, потяг до пошуку, генетична пам'ять подружжя (предки родини Лілії Клименко жили в с. Яськи Біляївського району Одеської області в частині села під назвою Турбаї – там селились люди, вивезені із Турбаїв), літературна

пристрасть та територіальна близькість до с. Турбаї, про яке вони розповідали школярам.

В 2016 р. О. Зайченко, спираючись на матеріали, зібрані раніше, головним чином, під час роботи в школі с. Вергуни, видав історико-краєзнавчий твір «Вергуни в історії України. Події та особливості» (К.: Новий друк, 2016.). У ньому викладалась історія села Вергуни з XV ст. до кінця XX ст., де, серед інших питань, йшлося про роль вергунівців у Турбаївському повстанні.

В 2018 р. у видавництві «Київдрук» вийшла нова науково-популярна робота «Империя неангелов или «алфавитные люди». В ній він поєднав знання та досвід історичної освіти і освіти з державного управління. Присвячена 100-літтю української державної служби, започаткованої в 1918 р. гетьманом П. Скоропадським, вона розширено подає історію чиновництва, починаючи з часів Давнього Єгипту і закінчуючи історією державного управління в сучасній Україні.

Нарешті, 2021 р. виявився найбільш продуктивним для О. Зайченка в творчому плані. По-перше, була надрукована у Києві нова історико-краєзнавча книжка «Базилевські та «Турбаївська республіка» та, по-друге, отримане свідоцтво про реєстрацію авторського права № 79482 на трагікомедію «Инсайдер или Лайконутые». Остання написана у новому для автора жанрі сатири, але спирається на матеріал сучасної державної служби. Сам автор визначив свою роботу як певний римейк «Ревізора» М. В. Гоголя.

Історичні підходи О. Зайченка найбільш наочно представлені в тексті останньої виданої роботи автора «Базилевські та «Турбаївська республіка». Її героями стали представники стародавнього українського старшинського роду Базилевських, жителі сіл Вергуни та Турбаївка, підвласних Базилевським. Головний акцент робиться на спробі представити Турбаївське повстання як невдалу спробу початку козацької революції «шукачів» козацтва та українського шляхетства кінця XVIII ст., метою якої було повернення до часів і умов Гетьманщини.

Майже половину тексту складає генеалогічне дослідження

родини Базилевських. Заслугою автора є подача достатньо глибокої розвідки Базилевських впродовж більш ніж двохсот років. В їх зростанні, як в краплині води, розкриваються обставини та мотиви, які сприяли входженню представників українських старшинських родин до вищих щаблів російської імперської влади. О. Зайченко справедливо вказує на ті риси, які вивели їх до числа українських багатіїв: безпринципність, патологічна жадібність, жорстокість, ненависть до тих, хто зазіхав на їх статки, пошук нових засобів збагачення, в тому числі й протизаконних (с. 15). Усе це проявлялось у захопленні у козаків і посполитих землі, садів, лук, пасік, привласненні документів, підтверджуючих козацтво. Отож, в цілому подібна практика цілком відповідала процесам первісного накопичення капіталу, але в рамках специфічного українського варіанту.

Дещо по-іншому діяли представники Базилевських наступних поколінь. Освіта в німецьких університетах, а потім у Московському університеті, перехід на державну російську військову службу, будівництво в маєтках винокурень, сукновалень, млинів тощо, фактично розгортання підприємництва із використанням найманої праці у поєднанні із працею кріпаків. В ХІХ ст. Базилевські вже генерали, губернатори, дипломати, в тому числі й послы. Вони родичались із російською аристократією – князями Долгорукими, Трубецькими, іншими. В 1915 р. у їх власності 31 тисяча десятин землі в Мінській, Полтавській, Харківській губерніях. Після революції деякі із родини перебрались на захід і жили у Бельгії, Австрії, Югославії, США. Один із Базилевських був одружений на доньці барона П. Врангеля і заборонив переносити прах свого тестя до Російської Федерації.

Але головну увагу автор приділив виступу проти Базилевських в їх селах Турбаї та Вергуни. Загальна картина Турбаївського повстання в основних обрисах відома із літератури та джерел. Інша справа інтерпретація та трактування цих подій. Але О. Зайченко не заглиблюється в історіографічний аналіз, а вибудовує власну гіпотезу. Із цією метою від конструює механізм розгортання та

вибуху козацько-селянського невдоволення проти визиску Базилевських. Ці події він визначив як «революція», а час до остаточної ліквідації наслідків цієї «революції» – часом існування «республіки» турбаївців і вергунівців. Безумовним успіхом автора є реконструкція біографії Осипа Коробко, людини, яку називають керівником повстання. О. Зайченко бачить можливий зв'язок між ним і братами Василем і Петром Капністами, які неформально стали очільниками усіх невдоволених знищенням Гетьманщини (с. 56). Більше того, О. Зайченко впевнений, що збройний наступ був підготовлений заздалегідь (с. 70). Разом із тим, автор допускає, що було негласне доручення Петербургу спровокувати повстання (с. 81). Останнє припущення вступає у протиріччя з революційним і республіканським трактуванням турбаївських подій. А крім того, автор ще раніше вказував на давнє, практично традиційне протистояння родини Базилевських з родинами Апостолів та Капністів. То може в основі конфлікту лежать міжособистісні загострення стосунків двох різних за походженням родин? Тобто, висунуте О. Зайченком трактування турбаївської акції потребує подальших і глибоких досліджень. А певна модернізація уявлень щодо подій на українських теренах кінця XVIII ст., що пов'язана із використанням термінів «революція» та «республіка» стосовно подій в Турбаях, є даниною публіцистичному та літературному захопленню автора, його прагненню вибудувати конфліктний світ людських взаємовідносин. Зокрема, опосередковано в цей світ попали й родичі М. В. Гоголя, щоправда, на периферію протистояння. Захоплюючись, автор прилучає і самого письменника до відголосків повстання.

Одним із здобутків роботи, яка насамперед очевидна, є залучення значної джерельної та історіографічної бази. Вона представляє суттєву та наочну перевагу даної роботи над подібними краєзнавчими публікаціями із їх обмеженими списками вивчених матеріалів. Особливо важливе використання автором даних усної історії (с. 8).

Таким чином, рецензована робота випускника 1983 р. історичного факультету Одеського державного університету імені І. І. Мечникова, який перекваліфікувався у державного службовця,

О. Г. Зайченко засвідчує зацікавленість історичними проблемами людини із державного апарату, яка останні роки займається історичними дослідженнями у сфері краєзнавства та історії державного управління. Власне кажучи, можна стверджувати, що поклик до історії, який свого часу спрямував його до історичного факультету Одеського університету, знову прокинувся і вилився вже не в чиновницький документ, а в історичне слово.

Але глибинний зв'язок роботи О. Зайченка з альма матер полягає в тому, від чого він фактично відмовився, заявивши про принципове несприйняття робіт І. Гуржія і К. Гуслистого. Бо ж якраз І. О. Гуржій закінчив в 1941 р. історичний факультет Одеського державного університету, а потім, вже в 1948 р., захистив у Києві дисертацію кандидата історичних наук «Повстання турбаївців (1789 – 1794 рр.)» під керівництвом К. Г. Гуслистого. Дисертація стала фундаментом опублікованої в 1950 р. монографії. А вже в 1962 р. І. О. Гуржій видав книжку про Семена Гаркушу, про якого також пише О. Зайченко. Отож хотілось би, щоб автор, засвідчуючи приналежність до одеської історичної спільноти та відштовхуючись від напрацювань одеського випускника І. О. Гуржія, подав нове, притаманне початку ХХІ ст. бачення старої проблеми.